

MADARA KAYA KABARTMASI VE KİTÂBELERİ

Ali Ahmetbeyoğlu

IX. Asır Tuna Bulgarları'ndan kalan ve Omurtag Han (814-831) tarafından babası Krum Han (803-814) adına yaptırılan Madara Kaya Kabartması, Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda (Şumnu'nun doğusu), Madara kasabası yakınlarında bulunmakta ve 80 m. yüksekliğinde olup 40 m²'lik bir alanı kaplamaktadır¹ Kayanın ancak 23 m. lik kısmı işlenmiş, üzerinde ise süvari figürü ile Grekçe yazılmış olan kitâbeler yer almaktadır².

ATLI KAYA KABARTMASI

Menşei mes'eleli uzun zamanlardan beri tartışılan kabartmada;³ yüzü bize doğru bakan, uzun saçlı, elbisesi dizlerine kadar dökülen, sol elinde kadeh, sağ eliyle atın dizginlerini tutan süvari rölyefi vardır⁴.

Bunun yüksekliği 2.60 m., eni 3.10 m. kadardır⁵. Ayrıca süvarinin atının ayakları altında, sırtına, ucuna at kuyruğu bağlı olan

1 V. Besevliev, *Die Protobulgarischen Inschriften*, Berlin, 1963, s. 95; R. Krundzalov, *Les Reliefs Du Cavalier Thrace Et la Tradition Problematique De L'Histoire Protobulgare*, Byzantion, XXXIX, 1969, s. 137.

2 D. Krundzalov, *göst. yer; İ. Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni*, Ankara, 1985, s. 54; V. Besevliev, *Memotres et Document les Inscription Protobulgares*, Byzantion XXV-XXVII, 1955-1957, s. 853 vd..

3 Köken olarak Madara Kabartmasını, kimileri Sâsânî Kaya Kabartmalarına, kimileri ise antik çağ ürünü sayarak Trak Tanrı heykellerine bağlamak istemişlerdir. Tafsilat için bk. B. Filow, *Geschichte Der Altbulgarischen Kunts*, Berlin, 1932, s. 13-14; Daha bk. D. Krundzalov, *Byzantion* XXXIX, s. 137-151.

4 Bk. B. Ögel, *İslâm Öncesi Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1984², s. 261.

5 V. Besevliev, *ayn. eser*, s. 95.

kargı saplanmış bir aslan, arka yanında ise koşar vaziyette bir kurt⁶ da mevcuttur⁷ (bk. ek 1).

Madara kabartması 1872 yılında Felix Kanitz tarafından bulunmuştur. Kanitz kabartma üzerindeki kitâbeleri Latince zanettiği gibi, kabartmanın Bulgar Hanı Sever (721-736) devrinden kaldığını ve Trak Tanrı heykeli olduğunu da ileri sürmüştür⁸.

Çekoslovak tarihçi Konstantin Jirecek, 1884'de yaptığı incelemeler neticesinde Yazıtın Yunanca olduğunu ortaya çıkarmış ise de, Kanitz gibi kabartmanın Trak atlısını temsil ettiğini düşünmüştür⁹.

Varna Lisesi'nde hocalık yaparken, 1895 yılında bölgede tedkiklerde bulunan Karel Skorpil kabartmanın resmini çizerek kitâbeleri okumaya çalışmıştır. Evvelâ Bulgar Hanı Krum'un ismini çözmüş, ardından Omurtag Han (814-831), Tervel Han (702-718) ve Bizans İmparatoru Justinianos II (685-695, 705-711)'nin lakabı olan «Kesik Burun» kelimelerini okumayı başarmıştır. Kabartmanın Trak Tanrı tasviri olduğunu, kitâbelerin sonradan Bulgarlar tarafından ilâve edildiğini farzetmişse de, 1896 yılındaki çalışmalarından sonra kabartmadaki süvarinin Krum'u temsil ettiğini ve oğlu Omurtag tarafından yaptırıldığını kabul etmiştir¹⁰.

XIX. yy. sonlarında Osmanlı idaresinden ayrılp bağımsız bir devlet olan ve kendilerine tarihi köken arayan Bulgarlar, Skorpil'in bu görüşünü hararetli bir şekilde desteklemişlerdir. Nitekim Bulgaristan Devleti Proto Bulgarlara dair çalışmaları teşvik

6 Konu üzerinde çalışan araştırmacılar hareket halindeki hayvanın köpek olduğunu zannetmişlerse de, şekli büyük bir dikkat ve titizlikle defalarca inceleyen, bunun yanında, kurt'un Türk kültürü içerisindeki yeri ve Bulgarca şahıs adı olarak kullanılması da hesaba katan Rahmetli Hocamız İ. Kafesoğlu, bunun köpek olmayıp kurt olduğunu söylemiştir. Bk. İ. Kafesoğlu, *ayn. eser*, s. 56.

7 Bk. B. Ögel, *göst. yer*; daha bk. B. Filow, *göst. yer*.

8 Bk. Felix Kanitz, *Donaubulgarien und Der Balkan*, III, Leipzig, 1882, s. 111 vd..

9 Bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 138; daha bk. V. Besevlev, *Les inscriptions Protobulgares*, Byzantion, XXVIII, 1958, s. 256 vd..

10 Bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 138-140.

ettiği gibi, Krum'un ismini ve Madara kabartmasının resmini, 5, 10 Bulgar levhası üzerine bastırmıştır¹¹.

1924 yılında G. Feher, Skorpil, Kaçarov, Decev, Miatev, Protic, Mavrodinov gibi âlimlerin de bulunduğu, 20 kişiden oluşan bir ekip bölgeye giderek kabartma ve kitâbeler üzerinde incelemelerde bulunmuşlardır¹².

Skorpil, 1924 senesi araştırmalarının neticelerini 1932 yılında teferruatlı şekilde, Yazıtın kopyası ile birlikte yayınlamıştır¹³. Daha önce savduklarının zıddı fikirler ortaya atmış ve Madara kabartmasındaki süvarinin Krum Han'ın tasviri olduğunu kesinlikle reddederek, Odessalı bir Tanrı sembolü olduğunu iddia etmeğe başlamıştır¹⁴.

Böyle âni değişiklik ve birtakım tutarsızlıklarda, o zamanki Kominisit Bulgar rejimini, Türklüğe bakış açısını, buna paralel olarak Müslüman Türk ahâliye karşı başlattıkları zulüm politikalarını göz önünde bulundurmamak herhalde faydalı olacaktır.

1935 yılından beri çok uzun süre kabartma üzerinde çalışan ve umumiyetle kitâbelerin okunuşu ile alâkadar olan Besevlev ise, pek çok mahallî tesirler taşıyan kabartmadaki süvarinin Tervel Han'ı gösterdiğini ileri sürmüştür¹⁵.

B. Filow, ilkönceleri Madara Atlı Kabartması'nın bulunduğu kayanın mezar taşı olduğunu düşünmüştür. Daha sonraları tedkikler neticesinde kabartmada Krum Han'ın tasvir edildiğini ve kabartmanın onu ebedileştirmek¹⁶ maksadıyla oğlu Omurtag Han

11 Bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 142; Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 156.

12 D. Krantzalov, *göst. yer*.

13 Skorpil'in Madara Kabartması ve Kitâbeleri üzerinde daha önce yaptığı çalışmaları ile, *Dans la Revue Byzantionoslavica*, IV, Prag, 1932 adlı eserini maalesef elde etme imkânını bulamadık.

14 Bk. D. Krantzalov, *göst. yer*.

15 Tafsilat için bk. V. Besevlev, *ayn. eser*, s. 123; Daha bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 143.

16 Eski Türkler ölümlerinin hatıralarını ve zaferlerini anmak için kitâbe dikler ve sanatkarâne yapılar inşa ederlerdi. Nitekim Göktürk Devleti'nin başlangıcı hakkında malumât veren Çin kaynaklarında şu kayıt geçer: "Kabir üzerine bina inşa ederler, bunun duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken

tarafından yaptırıldığını söylemiştir. Ona göre; kabartma birçok yönüyle Avrupa yakasında tek örnektir. Buna benzer kaya kabartmaları Sâsânilerde görülmüşse de, stil olarak birbirlerinden ayrılırlar. Yine, athyı, üzerindeki kitâbelerin sonradan ilave edildiğini ileri sürerek Trak Tanrı heykeli zannedenlere karşı da, kabartma ve kitâbelerin aynı dönem eserleri olduğuna işaret ederek, Madara Atlısındaki birçok teferruatlı özelliklerin Trak heykellerinde bulunmadığını belirtmiştir. Netice olarak; Madara Atlı Kaya kabartmasının, Sâsâni geleneklerine göre, fakat Helenistik-Roma sanatından da büyük ölçüde tesir altında kalarak meydana getirilmiş IX. Asır Türk-Bulgar sanat âbidesi olduğunu izâh etmiştir¹⁷.

10 yılı aşkın bir süre büyük bir titizlik ve zahmetle Madara'da çalışarak, kabartmayı silen, temizleyen, tasvirleri, Grekçe yazıları kopya ederek onları okuyan ve açıklayan G. Feher, Madar Athısı'nın Omurtag Han tarafından babası Krum adına yaptırıldığını ve süvarinin Krum'u temsil ettiğini söylemiştir¹⁸. Süvâri ve diğer tasvirlerin Türk Kültür Tarihindeki yerlerini, değerlerini, bunların diğer kavimlerdeki durumlarını da göz önüne alarak, eserin Sâsâni tesiri taşımakla birlikte katıksız bir Türk-Bulgar âbidesi olduğunu ortaya çıkarmıştır¹⁹. Nitekim ona göre; süvarinin sol elinde bir bardak tutması²⁰, bir tuğ taşınması²¹, uzun saçlı ol-

katıldığı savaşımlardan sahneleri renkli olarak resimlerler ve mezarlara ölünün kimliğini bildiren yazılı işaretler dikerler..." (M. İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1984, s. 327). "Ben ebedî taş yonturdum..." (Kitâbeler I, Güney, 12). Omurtag Han Tırnova Kitâbesinde şöyle demektedir: "...Bu yazıtı yazdırdım. Yaşayan ve ölen; tekrar doğan ve daha sonra doğacak insanlar, bu yazıtı görenek yaptırmanı hatırlayacaklardır..." (B. Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1984, s. 274-275; G. Feher, *Türko-Bulgar Macar ve Bunlara Akaraba olan Milletlerin Kültürü*, II, TTKZ, İstanbul, 1943, s. 16). Ayrıca bk. S. Eyice, Kırşehir'de H. 709 (= 1316) tarihli tasvirli bir Türk mezar taşı, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 203-223.

17 B. Filow, *ayn. eser*, s. 13-14.

18 G. Feher, *Die Inschrift Des Reiterreliefs Von Madara*, Sofya, 1928, s. 134.

19 G. Feher, *A Bölgyár-Törökök Szerepe es műveltségé*, Budapest, 1940'dan naklen bk. İ. Kafesoğlu, *Bulgariarın Kökeni*, Ankara, 1985, s. 54.

20 Eski Türkler benzeri taş-ninelerde de görülen, birtakım dini törenlerde (Ant-İçmegibi) mühim rol oynayan, mukaddes ve hatta Han kudretinin alemleri sayılan bardak kullanırlardı. Bk. V. Besevliev, *Proto-Bulgar Dini*, Belleten IX, 1945, s. 253.

21 Kutsal Türk sancağı Tuğ'un başında bir demet at kuyruğu bulunurdu (bk. İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 273). At kuyruğu ile bayrak yapma

ması²², at üzerinde vakur bir şekilde oturması²³, Türk Kültürüne has özellikler olup, onu, Sâsâni kabartmaları ve Antik Trak Tanrı heykellerinden ayırmaktadır²⁴.

IX. Asır Türk-Bulgar Âbidesi olan Madara Kabartması üzerinde daha sonraları yapılan çalışmalarda umûmiyetle Feher ile Filow'un görüşleri benimsenmiş²⁵, bunun yanında âbideyi Helenistik devir Trak Tanrı heykelleri ile özdeşleştirme gayretleri de görülmüştür²⁶.

KİTÂBELER

Madara Kaya Kabartması üzerinde 5 adet kitâbe yer almaktadır (bk. Ek 2-3). Bunların iki tanesi süvarinin sağında ve solunda, diğer üçü ise üç kolon üzerine aşağıda bulunmaktadır²⁷.

Türk Milletinin engin hissiyet ve törelerine dayanıyordu (B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, VI, Ankara, 1984, s. 319). At kuyruğunu Türk Bulgarlar da bayrak olarak kullanmışlar ve kendilerine zafer getirdiğine inanmışlardır (V. Besevliev, *Proto-bulgar Dini*, Belleten IX, s. 223 vd.).

22 Eski Türk erkekleri, uzun kesilmiş saçlı (Hun Traşı) ve bıyıklı idiler. Genellikle de sakallarını tıraş ederlerdi. Hakimler ve idareci zümre saçlarını uzun tutarken halk ise saçlarını kestirirlerdi (İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 306-307).

23 Sâsâni kaya resimleri ve Antik devir ürünlerinde rastlanan av sahneleri Madara Kabartmasında tasvir edilmemiştir. Süvâri atının üzerinde otururken, sırtına kargı saplanan aslan hareketsiz vaziyettedir. Bk. İ. Kafesoğlu, *Bulgariarın Kökeni*, s. 35; ayrıca bk. R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, 1980, s. 32.

24 İ. Kafesoğlu, *Bulgariarın Kökeni*, s. 54-56.

25 Kacarov, Madara Kaya Kabartması hakkındaki Filow'un görüşlerini benimser ve Trak Athısı ile Madara Kaya Kabartmasını ayıran temel özelliklere işaret eder. Madara Kabartması bir kayayı süsler. Buna karşın Trak Athısı daha küçük boyuttaki bir taş üzerinde bulunur. Madara Athısında büyük bir kitâbe bulunmakta, Trak Athısında ise bir kaç kelimeden oluşan yazıt yer almaktadır. Kacarov'dan naklen bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 148-149.

26 Bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 146-151; V. Besevliev, *Byzantion*, XXVIII, s. 256-264.

27 B. Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 273.

Grekçe yazılmış olan kitâbeler ile kabartma, tabiat şartlarının tesiri ile oldukça silinmiş ve bozulmuş bir vaziyettedir²⁸. Kitâbelerin Epigrafig özellikleri birbirine uymaktadır. Ana karakter hepsinde aynıdır. Üst tarafta bulunan kitâbelerdeki cümleler uzun, ince; I-II. kolondakiler daha geniş ve yuvarlak; III. kolondakiler ise hepsinden geniştir²⁹. Kitâbelerin okunması, değerlendirilmesi hususunda birçok ilim adamı çalışmalar yapmışsa da,³⁰ umûmiyetle Skorpi³¹, Beseliev³² ve Feher³³'in araştırmaları temel olarak alınmıştır. Üçü de kitâbeleri farklı şekilde okumuş ve yorumlamışlardır.³⁴ Biz, kitâbeleri Türk Tarihi ve Kültürü bakımından en iyi şekilde okuyan, yorumlayan Feher'i esas olarak aldık. Kitâbelerin tercümelerini verirken de Feher'in takip ettiği üsule bağlı kalmaya çalıştık.

28 G. Feher, ... *Von Madara*, s. 20 vd..

29 Bk. G. Feher, *ayn. eser*, s. 134-135.

30 Tafsilat için bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 137-151; daha bk. V. Beseviev, *Byzantion*, XXVIII, s. 256-264.

31 Bk. D. Krantzalov, *Byzantion*, XXXIX, s. 138 n. 1.

32 Bk. V. Beseviev, *Die Protobulgarischen Inschriften*, s. 95-121.

33 G. Feher... *Von Madara*, s. 20-128.

34 Kitâbelerde anlatılanların günü gününe kaydedilmiş tarihi olaylar olduğunu söyleyen Beseviev, kitâbelerin üç bölümden meydana geldiğini, ilk bölümün Tervel Han, ikinci bölümün Krum Han değil de Kormusos (737-756), üçüncü bölümün Omurtag Han zamanına ait olduğunu ileri sürmüştür. Kitâbeleri de şu şekilde tasnif etmiş ve okumuştur :

I a ve b

... İmparator Justinan bir anlaşma yaptı ve teşebbüs etti...

I c

... Bulgarlar ... ve o Tervel'e geldi. Burnu Kesik İmparator Thessalonike'deki amcama güvenmiyordu ve Kisinich (Köyler)'e gitmeye devam ettiler. Onun... bir ... anlaşmayla Tervel, Archon, İmparatora... 5000... verdi... İmparator benimle iyi zafer kazanıyordu.

II a ve b

... altın ... 18 verdi ... ona ... altın ... Archon ... askerler ... Grekler ... sana verdiğimi her sene vereceğim, bana yardım ettiğin için ... her sene biz vereceğiz ve kral Archontan'a gönderdiği ... ve Krumesis yalvararak ... Archontan'a ... Archon ... o paylaşırken altını ... başladılar ... o verdi ... Archon Krumesis'e verdi ... bu deniz (Göl) ... sen yapmıştın Archon ... anlaşmaları bozdular ... savaş ... sonra ... isim ...

III

... o hareket ettirildi ... kırıldılar ve Archon Tanrı Omurtag tarafından gönderdi ... yardım et bana ...

1. Kabartmanın Solundaki (süvarinin arkasındaki) Kitâbe :

İmparator Nikepheros

Nikepheros

.....

*hücum etti*³⁵.

Burada Tuna Bulgar Devleti Hanı Krum (803-814) ile, Bizans İmparatoru Nikepheros I (802-811) arasında vukûbular harpten bahsedilmektedir³⁶. Büyük bir kısmı silik vaziyette olan kitâbe Kişin tarafından kardeşi Krum'un adını bedileştirmek için yazdırılmıştır³⁷.

Krum Han zamanında Tuna Bulgar Devleti küçük bir balkan devleti olmaktan çıkarak, Avrupa'nın mühim ve büyük bir devleti haline geldi. Bizans topraklarından başlayan Sofya, Niş, Belgrad şehirlerini içine alan, Tuna boyunca uzayan sınırlara da sahip oldu. Böylece, Doğu Roma İmparatorluğu'nu batıya, kuzeye bağlayan, hayati ehemmiyeti olan askerî sevkiyat ve ticaret yolları Tuna Bulgarları'nın eline geçti. Bizans tüccarları mallarını kuzey ve batıya Bulgar toprakları üzerinden sevk etmek mecburiyetinde kaldılar. Bu durum, Bulgar Devleti'nin dünya ticaretinde mühim bir yer almasını sağladı ve toprakları transit merkezlerinden biri haline geldi. Ayrıca kendi topraklarından ihraç ve ithal edilen emtiadan vergi alarak büyük bir gelir elde ettiler. Makedonya'nın işgalinden sonra, Selanik-Belgrad ticaret hattı da Bulgar Türklerinin eline geçti. Bu, Krum Han'a Bizans'ın batı ile irtibatını kesme imkanını verdi³⁸.

(Tafsilat için bk. Beseviev, *Die Protobulgarischen Inschriften*, s. 95-118). (Kitâbelerde üç nokta konulan yerler okunamayan kısımları göstermektedir).

35 Bk. G. Feher, .. *Von Madara*, s. 20-26.

36 Bk. G. Feher, *ayn. eser*, s. 22 vd.

37 B. Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 264.

38 Tafsilat için bk. G. Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara, 1985, s. 64; daha bk. İ. Kafesoğlu, *Türk Bulgarları Tarih ve Kültürüne Kısa bir Bakış*, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 10-11, İstanbul, 1982, s. 104; ayrıca bk. A. Ahmetbeyoğlu *Kurum Han*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ocak 1989, sayı 25, s. 45.

Artık her geçen gün devletinin güncü artıran Krum'un en büyük hedefi İstanbul'u almaktı. Krum Han'ın hedeflerini gayet iyi bilen İmparator Nikepheros I, Bulgarları durdurmak gayesiyle sefere çıktı. Trakya'yı geçerek Edirne'ye geldiği sırada, ordusunda isyan emarelerinin belirmesi üzerine geri döndü (811 başları). Bunu haber alan Krum, Bizans ordusunu takip etti. Bizans ordusu üzerine birdenbire hücum ederek mağlup ve pek çok esir ile ganimet elde etti³⁹.

Bütün bunlar karşısında 811 yılı yazında Bulgarlar'a kat'i darbe vurmak için sefere çıkan Nikepheros I, Tuna Bulgar başkenti Preslav (Şumnu'nun güneybatısında Çatalar köyü yanında)'a girdi. Çoluk çocuk demeden katliam yaparak ilerleyen Nikepheros, Han'ın sarayını bile ateşe verdi. Krum Han, Bizans ordusunu savaş için müsait bir araziye çekebilmek için kuvvetlerini ric'at ettirdi. Nihayet ormanlarla kaplı dağların çevirdiği Vrbışki geçidindeki ovaya geldi. Buranın bütün giriş ve çıkışlarını tutturdu. Krum'u takip eden Bizans ordusu Vrbışki geçidine geldi. Geçidin tutulduğundan habersiz olan Bizans ordusu Krum Han'ın ani bir hücumuyla dağıldı. Büyük zayıflık veren Bizanslılar geri çekildi. İmparator Nikepheros I de bu savaşa hayatını kaybetti (25-26 Temmuz 811)⁴⁰.

Bulgarlar ve Krum Han'ın hayatında mühim bir yeri işgal eden bu harpten kitâbede bahsedilmesi gayret tabiidir⁴¹.

2. Kabartmanın Sağ Tarafındanki Kitâbe :

İmparator Leon

.....
Tervel'e gitti;

39 Bk. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, I, İstanbul, 1943, s. 354; A. Ahmetbeyoğlu, *Kurum Han*, s. 45.

40 Tafsilat için bk. St. Runciman, *A History Of The First Bulgarian Empire*, London, 1930, s. 52-57; H. N. Orkun, *Türk Tarihi*, II, Ankara, 1946, s. 164; W. N. Zlatorski, /Türk. terc. M. T. Acaroğlu/, *Krum Han*, Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 10-11, s. 129; ayrıca bk. A. Ahmetbeyoğlu, *Kurum Han*, s. 46.

41 G. Feher, ... *Von Madara*, s. 19-25.

Burnu kesik İmparator⁴²'a ben, Tanrı tarafından gönderilen⁴³ Kişin⁴⁴ ve atalarım inanmadı.

O zamanlar Kişin Kavchan idi⁴⁵. Kardeşi de Edirne'de idi. Bu mükemmel kişi orayı fethetmişti.

42 Bizans İmparatoru Justinianos II (685-695; ikinci defa tahta çıkışı 705-711)'nin lakabıdır. 695 yılında tahttan indirilerek burnu kesilir ve Khersones (Gelibolu)'e sürgün edilir. Bu sebeple «Kesik burunlu» İmparator olarak da bilinir. Bk. G. Ostrogorsky /Türk. terc. F. Işıltan/, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 1986, s. 131-133.

43 Asya Hunlarından beri Türk Devletlerinde kullanılan Dini-hukuki bir ünvanıdır. Bu ünvanla eski Türk Hakanları hakimiyetlerini ilâhî bir menşe'e dayandırılırdı. Çünkü Eski Türk Hükümlerlik telakkisine göre, idare etme hakkı Hükümdara Tanrı tarafından verilir. Yani siyasi iktidar demek olan Kut, Hakan'a Tanrı'nın lütfu olarak kabul edilmiştir. Asya-Hun İmparatoru Mo-tun'un ünvanı "Tanrının tahta çıkardığı Tanhu Motun" idi (İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 236-237; F. Köprülü, *Proto-Bulgar Hukukuna Dair Notlar*, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, cild II, 1939, s. 2-3). Göktürk Hakanlarında; «Tanrı gibi, Gökte olmuş Türk Bilge Kağanı.» (Kitâbeler, I, Güney, 1), "Tanrı gibi (Tanrıya benzer) Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağanı" (Kitâbeler, II, Doğu, 1) şeklinde görülmektedir. Aynı ünvan Uygurlar tarafından da kullanılmıştır. Meselâ 747 yılında Uygur Kağanı olan Moyen-Çor (747-59)'un ünvanı "Tengri'de bolmuş il itmiş Bilge Kağan" (Gökte doğmuş, memleket idare etmiş Bilge Kağan)'dır. Ö. İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Ankara, 1987, s. 15. "Tanrı tarafından gönderilen" ünvanının Bulgar Han'larınınca kullanılması aynı an'nenin Bulgar Devleti'nde de devam ettiğini göstermektedir.

44 Kitâbede "Tanrı tarafından gönderilen Kişin" ibaresinin geçmesi Krum'un kardeşi olan Kişin'in Bulgar tahtına geçtiğini göstermektedir. Halbuki, umumiyetle, Krum Han'dan sonra oğlu Omurtag'ın Han olduğu kabul edilmektedir. Fakat G. Feher, Kişin'in çok kısa bir zaman Han olarak hüküm sürmüş olabileceğini söylemiştir (bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 56). Nitekim H. Gregoire'de, bazı Bizans kaynaklarında Krum ile Omurtag arasında birisinden bahsedildiğine işaret etmektedir (bk. H. Gregoire, *les sources Epigraphiques De L'Histoire Bulgare*, Byzantion, 9, 1934, s. 783, 784). Rahmetli B. Ögel hoca Kişin'in değil Tervel Han'ın Bulgarlar üzerine Tanrı tarafından gönderildiğini belirtmiştir (*Türk Kültür Tarihi*, s. 264). Kitâbelerden Feher'in okuduğu şekilde iktibaslar yapmasına rağmen bu farklı okunuşun sebebi anlaşılacaktır.

45 J. Marquart, Tuna Bulgar Devleti'nde görülen ve kitâbede Kişin'in ünvanı olarak geçen Kavchan kelimesinin, Göktürklerdeki Kapgan ünvanı ile aynı olduğunu söylemiştir (bk. J. Marquart, *Die Chronologie Der Alt-türkischen Inschriften*, Leipzig, 1898, s. 40-41 n. 1; daha bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 37-39; ayrıca bk. T. Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara, 1987,

O İmparator
Oh Tanrı
Kişin

Kişin bol bol esmedeme⁴⁶ verdi⁴⁷.

Sol taraftaki kitâbe gibi bunu da Kişin, Krum Han adına yazdırmıştır. Bazı kısımlarının silinmiş olmasına rağmen diğer kitâbelere nazaran oldukça iyi durumdadır⁴⁸. Kitâbede, Krum Han'ın Bizans İmparatoru Leon V (813-820)'e karşı kazandığı zaferden, Edirne'yi fethinden bahsedilmekte ve kendisinden bir asır önce Edirne'yi fethinden bahsedilmekte ve kendisinden bir asır önceki tarihi hadiseler ile irtibat kurulmaktadır. Burada, bizzat Kitâbeyi yazan Kişin konuşmakta, kendisi hakkında ma'lûmat verilmekte, bunun yanında eskiden beri kullanılan Türk ünvanlarının Bulgar Devleti'nde de devam ettiği gözönüne serilmektedir⁴⁹. Ayrıca Krum Han'ın ölümü, ardından yapılan yas töreni⁵⁰ ve Ki-

s. 46-47). Kapgan ünvanı ilk defa II. Göktürk Devleti Hakanı olan Kapkan (692-716)'ın adında geçmektedir. Terim olarak "Fâtihi" manasına gelmektedir (bk. A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Ünvan ve Terimler*, İstanbul, 1988, s. 28-29). Kapgan Kağan hakkında tafsiller için bk. A. Taşağıl, *Kapgan Kağan Devrinde Göktürk-Çin Münasebetleri*, Türk Dünyası Araştırmaları, Nisan 1990, sayı 65, s. 302-320.

46 Aslen Çuvaşça köklerden gelmiş olabilir. Çuvaşça'da ec "içme"; de "yeme" demektir. Ecme "içmek"; deme "yemek"; Ecmeme ise "içmek-yemek" manasındadır. Bulgar Türklerinde de es "içme"; de "yeme"; esme "içmek"; deme "yemek"; esmedeme "yemek içmek"dir. Ziyafet karşılığında kulanılmaktadır (Tafsilat için bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 50-52).

47 Bk. G. Feher, *ayn. eser*, s. 26-60.

48 G. Feher, *göst. yer*.

49 B. Ögel, *İ. Ö. Türk Kültür Tarihi*, s. 264; G. Feher *ayn. eser*, s. 60.

50 Eski Türklerde ölünün ardından yas törenleri yapılır ve buna "yoğ" denirdi. Ölüm halinde kırlarda, süratli atlarla ölünün bulunduğu çadırın etrafında dolaşırlar, saçlarını keserler, saçbaş dağıtırlar, yüzlerini, kulaklarını bıçakla keserek kan akıtırlar, ölen kimsenin atlarının kuyruklarını keserek kurban ederlerdi. Ayrıca ölü sahibi mâli durumuna göre herkese ziyâfe verirdi (bk. I. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 290; ayrıca bk. A. İnan, *Manas Destanında Aş-Yoğ Merasimi*, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1987, s. 121-124; ayn müellif, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, 1986, s. 189 vd.) Nitekim Kaşkarlı Mahmut da yoğ kelimesini şöyle izâh etmiştir: Yoğ: Matem, yas (*Divân-ü Lügat'it Türk*, (Türk. terc. B. Atalay), IV, Ankara 1986, s. 796).

şin'in kardeşinin vefatından dolayı çektiği acılardan da söz edilmektedir⁵¹.

Bizans üzerindeki tahakkümünü günden güne daha da arttıran Krum Han, Trakya ve Makedonya'nın büyük bir kısmını ele geçirdi (812). İmparator Mikai I (811-813)'in kendisine karşı sefer hazırlığında bulunduğunu haber alınca, 813 yılı Şubat ayında ordusuyla birlikte harekete geçti. Edirne civarında karşılaştığı, sayıca üstün olan Bizans ordusunu büyük kayıplar verdirerek mağlup etti (22 Temmuz). Mikail I, bu bozgunun ardından tahttan indirildi ve yerine Leon V. (813-820) imparator oldu.

Bunun üzerine Krum Han, kardeşi Kişin'i Edirne'nin muhasarasına bırakarak İstanbul surlarına kadar ilerledi. Marmara'dan Haliç'e kadar hendekler kazarak, İstanbul'u muhasara etti. Surlara üstüste taarruz ederken, yıllık vergi ve elbiselik kumaş mukabilinde İmparator Leon'a anlaşma teklif etti. Bunun üzerine sulh şartlarını görüşmek için her iki taraftan beşer kişilik grupların silahsız olarak yakın bir mahalde biraraya gelmeleri kararla-

Yog: Ölü gömüldükten sonra üç yahut yedi güne kadar verilen yemek (D.L.T., III, s. 143). Yoğlı: Ölü için yemek vermek, yoğladı: öl ölüğe yoğladı: o ölü için yemek verdi (D.L.T., III, s. 309).

Bizans elçisi Valentinos, Göktürk ülkesine vardığında İstemî Kağan için yas töreni yapılmakta imiş. Kendisi de bu törene katılarak hançeriyle yüzünü çizmiş ve kan akıtmıştır. Son derece enteresan olan bu yas töreni hikayesi maalesef burada bitmektedir (bk. L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara, 1986, s. 72-73). "Kültegin koyun yılında onyedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmiyedinci günde yas töreni tertip ettik" (Kitâbeler, I, Kuzey-Doğu). "Bu kadar kazanıp, babam Kağan köpek yılı, onuncu ay, yirmi altıda uçup gitti. Domuz yılı, beşinci ay, yirmiyedide yas töreni yaptırıldı. Bukas valisi ... babası İsun Tay generalin başkanlığında beyüz yigit geldi. Kokuluk ... altın, gümüş fazla getirdi. Yas töreni kokusunu getirip dikiverdi. Sardal ağacı getirip öz ... bunca millet saçını, kulağını... kesti. İyi binek atını, karasamurunu, mavî sinecibini, sayısız getirip hep bıraktı" (Kitâbeler, II, Güney, 11-12).

"Oğlu, Aytoldı için ölüm aşı yaptı. Fakirlere gümüş ve ipeklî kumaşlar dağıttı. Babasının matemini böyle hayırlı işler yaparak geçirdi" (bk. *Kutadgu Bilig*,/R. R. Arat neşri, Ankara, 1985/, beyit: 1564).

Nitekim Krum Han ölünce ardından yas törenleri yapıldığı gibi, hem kardeşi Kişin, hem de oğlu Omurtag, Krum'un ruhu için büyük ziyafet sofraları tertip etmişler ve halkı yedirip içirmişlerdir (tafsilat için bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 53-54, 80-84).

51 Bk. G. Feher, *ayn. eser*, s. 60.

tırıldı. Fakat İmparator verdiği söze sadık kalmayarak, etrafa Krum Han'ı öldürmeleri gayesiyle silahlı adamlar yerleştirdi. Yanındaki iki adamının öldürülmesine rağmen, Krum Han bu suikastten atı ve çevikliği sayesinde yaralı olarak kurtuldu. Bu hainlik karşılığında yolu üzerindeki bütün şehirleri yağma ve tahrib ederek Edirne önlerine geldi. Edirne'yi feth ederek ahalisini Oltan'a ve Montana'ya sürdü (813)⁵².

Kısa bir süre içerisinde büyük bir hazırlık yaparak tekrar harekete geçti. Bu sefer hedefi kat'i surette İstanbul'u ele geçirmektir. Slavları ve Avarları da ordusuna alan Krum Han, Lüleburgaz Garnizonu'nu zabtettikten sonra İstanbul surlarına geldi. Mükemmel bir tahkimatla şehri kuşattı. Artık İstanbul'un düşesi an meselesi iken, Krum Han ansızın ağzından, burnundan kan boşalmak suretiyle ölüverdi (13 Nisan 814). Bulgar ordusu muhasarayı kaldırarak geri çekildi⁵³. Krum Han'ın cenazesi Edirne'ye getirildi. Daha sonra ülkesine götürülerek yapılan törenlerden sonra toprağa verildi⁵⁴.

Kitâbede bu hadislerden bahsedilirken birdenbire yüzyıl öncesine dönülerek, Bulgar Han'ı Tervel ile Bizans İmparatoru Justinianos II dönemi hatırlatılmaktadır. Çünkü 695 yılında tahttan indirilerek Geliboyu'ya sürülen Justinianos, tekrar tahtını elde etmek gayesiyle Hazar Hakanı'na sığındı. Burada bir netice alamayınca, Bulgar ülkesine gelerek Tervel Han'dan yardım talep etti. Justinianos'un isteğini kabul eden Tervel, ordusunun başında İstanbul üzerine yürüdü. İmparator Tiberios II (698-705)'nin hiç birşey yapmadan kaçması üzerine başkente girdi ve Justinianos'un tekrar tahta çıkmasını temin etti (705). Tervel'e birçok hediyeler takdim eden Justinianos, bunun yanında; Balkan sıradağlarının doğu eteklerindeki küçük, fakat mühim bölgeyi ve yıllık vergi vermeyi de kabul etti. İkinci defa imparatorluk tacını giymesini Tervel Han'a borçlu olan Justinianos, bunu ve verdiği sözleri unutarak Bulgar ülkesine askerî bir harekâta girişti. Fakat

52 Bk. İ. Kafesoğlu, *XII Asra Kadar İstanbul'un Türkler Tarafından Muhasaraları*, İstanbul Enstitüsü Dergisi III, 1957, s. 12-13; G. Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, s. 42 vd.; ayrıca bk. A. Ahmetbeyoğlu, *Kurum Han*, s. 46-47.

53 Bk. A. Ahmetbeyoğlu, *Kurum Han*, s. 47.

54 G. Feher, *ayn. eser*, s. 56, 60.

Bulgar ordusunun âni bir baskını karşısında mağlup oldu. Ordusu dağılan Justinianos II geri çekilerek perişan bir vaziyette İstanbul'a döndü (708)⁵⁵.

Böylece İmparator Leon'un sözünde durmayarak Krum Han'a suikast hazırlaması arasında râbita kurularak, geçmişte olduğu gibi, bugün de, gelecekte de Bizanslılara hiçbir zaman itimat edilmeyip, inanılmayacağı da anlatılmaktadır.

3.1. Kolon Üzerindeki Kitâbe :

Han
300 Altın

O Kavchan Kişin'e 1900 Altın verdi... Altın... Ona... Tekü Sektem⁵⁶de tahta çıkan, Tanrı tarafından gönderilen cömert Krum Han 300 Altın verdi... verdim. Ve bu yıl içinde daha da Krum Han'a verdiğim zengin esmedemeler vereceğim. İmparator, Krum Han'ı anlaşma için yanına çağırdı... Altın aldığıında, babam esmedeme düzenledi ve sınır sözleşmesi yaptı Tuta Naiman⁵⁷a... altın verdi... benim babam Krum Han... Ona... anlaşmaları bozdular⁵⁸.

Kitâbe, babası adına Omurtag Han tarafından yazdırılmıştır. Burada yazarın ağzıyla bizzat kendisi konuşmaktadır. Bazı kısım

55 Tafsilat için bk. A. Ahmetbeyoğlu, *Tervel Han*, Prof. Dr. Bekir Kütkoğlu'na Armağan, İstanbul, 1991, s. 564-566.

56 Koyun yılının 8. ayı 804 yılına tekâbülmektedir. O. Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul, 1941.

57 Naiman, Moğol kökenli bir isimdir. Sayı bildiren sekiz manasına gelmektedir. Özbek, Kazak, Kırgız gibi diğer Türk kavimlerinde de cinsiyet bildiren isim olarak çok yaygındır. Bir sayı, Oba, kavim (en oğur, otuz oğur gibi) veya özel isim olarak da kullanılır. Tuti'nin ifade ettiği mana ise bilinmemektedir. Bir doğum halini, şereflî veya Naiman adının bu yazıtı yazan şahısla bağlantısını belli edebilir. Akrabalık yerine kullanılmış bir isim yahut Orhun Âbideleri'nde geçen Tutuk (Askerî valî, valî)'a benzer bir ünvan olabilir (tafsilat için bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 92-93; S. Murayama, *Smđ Die Naiman Türken Oder Mangolen?*, Central Asiatic Journal, IV, 1959, Sayı 3, s. 189 vd.; daha bk. R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, 1980, s. 187).

58 Bk. G. Feher, *ayn. eser*, s. 61-99.

ları silinmiş olan kitâbede Krum Han'ın yaptıkları ve onun ölümü üzerine Omurtag'ın esmedeme vermesi anlatılmaktadır⁵⁹.

Kitâbede Bizans İmparatoru'nun altın vererek Krum Han ile sınır sözleşmesi yaptığından bahsedilmektedir. Fakat bunun mahiyeti tam olarak bilinmemektedir. Yalnız 812 yılında Krum Han İmparator Mikail'e kaçanların tekrar iadesi, Grek tacirlerinin muayyen pazarlarda ticaret yapmaları, her tacirin elindeki em-tianın cins ve miktarlarını bildirmeleri, vergi vermeleri şartıyla anlaşma teklif ettiyse de Bizanslılar tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Krum Han Mesembria'yı ele geçirerek altın ve gümüş başta olmak üzere yüklüce ganimet elde etmiştir (812 son-ları)⁶⁰.

Bu durum karşısında belki de İmparator altın vererek kısa bir süre için Krum Han'ın hareketini durdurmuş ve sınırları emniyete almış olabilir. Nitekim kitâbenin sonunda anlaşma bozuldu denilmektedir ki, bununla 813 Temmuzunda iki ordu arasında vukû-bulan harp⁶¹ kastedilmiş olmalıdır.

Kitâbede Krum Han'dan "Tanrı tarafından gönderilen cömert" diye sözedilmekte ve devlet mekanizmasının en baştakilerden başlayarak adamlarına dağıttığı altınlar, verdiği ziyafetler de belirtilmektedir ki, bu durum Kültür Tarihimiz açısından oldukça mühimdir. Çünkü Türk Hükümdarlarının vazife ve vasıflarından birisi; idaresi altındakilere yiyecek içecek vererek, mal dağıtması ve cömert olmasıdır⁶². Bu da Türk Milletinin hangi coğrafi sahada Devlet kurarsa kursun ana karakterinin değişmediğini göstermektedir.

59 G. Feher, *ayn. eser*, s. 76-77.

60 Bk. Ali Ahmetbeyoğlu, *Krum Han*, s. 41; daha bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 90-91.

61 Bk. 52. not.

62 Tafsilat için bk. A. Donuk, *Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları*, Türk Dünyası Araştırmaları, Nisan 1982, sayı 17, s. 114-133.

4. II. Kolon Üzerindeki Kitâbe :

*KRUM HAN... altın hediye etti
Babam beni Kanar⁶³ mevkine getirdi
den..... ren (pen) o zaman esmedeme
Han Omurtag
Krum⁶⁴*

63 Omurtag'ın babasının kendisini atadığından bahsettiği "Kanar" mevkînin ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. G. Feher "Kanar" hakkında özetle şunları söylemiştir : "Kanar"; kan akıtma, kan akıtan, kan hakimi manalarına gelmektedir. "Kanarlar", ülke dahilindeki şahsî çekişmelerde, antlarda, anlaşmalarda en büyük hakim olarak vazife yaparlardı. Sonunda ise kan akıttırlardı. Bununla bir nevi söz verilip sadakat gösterilirdi. Bunlar aynı zamanda diplomatik şahıslardı. Devletlerarası barış anlaşmalarında da kan akıttırlardı. Dahildeki ve ülkeler arasındaki belgelerin imzalanmasında en yetkili kimselerdi. Kısaca çok mühim yeminlerde, anlaşmalarda kanın akıtılmasını sağlardı (bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 104-106).

Feher'in Kanarların ülke dahilinde meşgul olduklarını belirttiği işler, herhalde halk arasındaki mes'eleler olmayıp, devlet ileri gelenleri ve tâbî kavimlerin Beyleriyle alakalı olmalıdır.

Kaşgarlı Mahmud'da "Kanar" şöyle geçmektedir : "O suya kandı" demek olan "o suwka kandı" cümlesindeki "kandı" fiilinin müzari "Kanar" gelir, mastarı "kanmak"tır. Yine bunun gibi "o, atından kan aldı" anlamına gelen "ol atın kanadı" cümlesindeki "kanadı" fiilinin muzari -bundan evvelki kelimede olduğu gibi- kanar şeklindedir (*D.L.T.*, III, s. 261).

Tomascsek, "Kanar (Ganar)"ın Osmanlı İmparatorluğundaki "Hünkâr", "Hüdâvendikâr" ile aynı olabileceğini ileri sürmüştür. Besevliev ise, "Kanar"ı kanas (ganas) şeklinde düzeltmek istemişse de, Feher bu görüşleri reddetmiştir. Bunun yanında "Kanar" ile eski Macaristan'da kullanılan Bulcû ile paralellik kuran Feher, Macar kabilesi Werbulchu (= vér- Bulcû)'nun başındaki "vér" in "kan döken" manasına geldiğini söylemiştir (bk. K. H. Menges, *Altaic Elements In the Proto-Bulgarian Inscriptions*, Byzantion XXI, 1-2, 1951, s. 99-100).

Türklerde kan akıtma şekli ise umumiye şöyle idi : Temsilciler kol veya parmaklarını hafifçe keserek, içinde kırmızı, süt, su, yahut şarap olan kutsal kaba akıttırlar ve bunu içerlerdi. Tafsilat için bk. A. Inan, *Eski Türklerde ve Fıkırlarda Ant*, Makaleler ve İncelemeler, s. 325.

Hükümdar ailesi mensuplarına verilen Tegin (Tigin) ile beraber, Kanar-Tigin şeklinde, Tuna Bulgarlarının özel isim olarak da kullanılmıştır. A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, s. 48, n. 383.

64 Bk. G. Feher, *ayn. eser*, s. 100-109.

Omurtag Han tarafından yazdırılmıştır. Büyük bir kısmı çok kötü bir vaziyette olduğundan okunamamıştır. Kitâbede anlatılmak istenen esas mevzû Omurtag'ın kendi durumudur. Nitekim ilk başta babasının dağıttığı altınlardan bahsettikten sonra, Omurtag, şehzadelikinden Han oluşuna kadar geldiği makamları anlatmaktadır. Ayrıca kim olduğu açıkça belli olmayan birisinin ölümünden dolayı verdiği esmedeme'den söz etmektedir⁶⁵.

Feher ise, Omurtag Han'ın bu ziyafeti, kendi hayatında mühim rol oynayan, çok kıymet verdiği kayınbiraderinin ölümünden dolayı tertip ettiğini söylemiştir⁶⁶. Kitâbetin sonunda Omurtag'ın kendi adıyla birlikte Krum'un adını da zikretmesi, babasının ihtişamı ve ona karşı duyduğu büyük saygıdandolayı olsa gerektir⁶⁷.

5. III. Kolon Üzerindeki Kitâbe :

*Melemir
Büyütüldü
Svinik⁶⁸ öldü.*

ve Tanrı tarafından gönderilen Omurtag Han onun için çok ağladı. Tanrı tarafından gönderilen Tanrı'ya benzer Melemir Han⁶⁹.....

65 Bk. G. Feher, ayn. eser, s. 108-109.

66 Bk. G. Feher, ayn. eser, s. 107.

67 Omurtag Han hakkında bk. Ali Ahmetbeyoğlu, *Omurtag Han (814-831)*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Ekim 1989, sayı 34, s. 42-46.

68 Feher, Türk boylarında yaygın olarak kullanılan Svinik'in "Yaban domuzu" manasına geldiğini ve aslı Bulgarca olan ismin Slavlaşmış şekli olduğunu söylemiştir (... *Von Madara*, s. 112-115). T. Tekin ise Türkçe olan bu ismin sevin, sevinç, sivinç, sivin olduğunu iddia etmiştir (*Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara, 1987, s. 54-55). Svinik, Omurtag Han'ın oğlundan ortanca olanı idi. En büyük oğlu Hristiyan olmuş, bunun üzerine kendi dinini bırakıp yabancı bir Tanrı'ya inandığı için Bulgarlar tarafından öldürülmüştür (yavaş yavaş Türklüğünü kaybetmeye ve Slavlaşmaya başlayan Bulgarlar arasında Türk dinini terk etti diye, hem de Han'ın oğlunun öldürülmesi oldukça enteresan bir olaydır). Svinik ise daha babasının sağlığında öldürüldüğünden, en küçük oğul olan Melemir tahtın tek vârisi olarak kalmıştır (bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 114 vd.).

69 Bk. not 43.

Kitâbe, Omurtag'dan sonra Han olan oğlu Melemir (831-852) tarafından yaptırılmıştır. Son kısmı silinmiştir. Omurtag Han'ın ailesi hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca tek varis olarak kalan Melemir'in Han oluncaya kadar nasıl yetiştirildiği de anlatılmaktadır⁷⁰.

Anlaşılabacağı üzere, Madara Atlı Kaya Kabartması ve Kitâbeleri, ortaya çıkarıldığı günden beri ilim âleminde üzerinde pek çok araştırma ve incelemeye mevzû olmuştur. Özellikle sınırları içerisinde bulunması hasebiyle, bugünkü Bulgaristan Devleti'nin siyasi ve ideolojik yapısından dolayı menşei hususunda da çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Anıtı ısrarla Trak Tanrı heykeli yahut Antik devir ürünü saymaya çalışmışlar da, o, Türk Tuna Bulgar Devleti'nin en dikkat çekici eserlerinden birisidir. Türk siyasi, kültür ve sanat tarihi açılarından oldukça mühim olan âbide, aynı zamandan VIII-IX asır Doğu Avrupa Tarihimiz bakımından da kendi ana kaynağımız olarak karşımızda durmaktadır. Bu sebeble, her yönden kendi araştırmacılarımızın alâka ve değerlendirmesini beklemektedir.

70 Tafsilat için bk. G. Feher, ... *Von Madara*, s. 110-124.

Ek. 1 : Madara Kaya Kabartması

Die obere Inschrift

. βασιλεία & ἀσκή-
 ας [sic] Τηλέ-
 or ἀσκήας, τῶν Πυρα-
 στωτων τῶν ἀσκήων
 5 αἰς (ἄσκησιν) of θεῶν πού-
 ας θεῶν ἀσκηματιῶν Κούφω-
 Τῶν Κούφω & Κουφίω.
 10 & ἀσκήας εἰσὶν ἐν ἀσκηματικῶν ἀ-
 μων, τῶν ἀσκήων & ἀσκήων
 ἀσκήων
 & Κουφίω
 ἀσκηματῶν ἐπιπέδου Κουφίω(ν) & Κουφίω

Relief

.

Die untere Inschrift

L. Kolonne
 ἀσκήων

II. Kolonne

.

III. Kolonne

.

Ek. 2 : Madara Kaya Kabartması Üzerinde Bulunan Grekçe Kıtabe

Die untere Inschrift

Der Kaiser Leon

ging zu Tervel;
dem Kaiser mit der abge-
schnittenen Nase

trauten meine, des
von Gott eingesetzten Kişin, Ohelme nicht.
Damals war Kişin der Kavchan,
sein Bruder bei Adrianopel,
das der Wunderbare eingenommen hatte,
den Kaiser

Relief

Kaiser Nikephoros
Nikephoros

griff an

Oh Gott!
Kişin
Kişin

Reichliches Trinken-Essen (eşmedeme) gab

Die untere Inschrift

I. Kolonne

Chan

300 Goldmünzen
verteilte er 1900 Goldmünzen: dem Kav-
chan Kişin .. Goldmünzen, dem ..
300 Goldmünzen gab der teure, von Gott einge-
setzte Chan Krumyş tektem.

..gab ich und werde noch in diesem Jahre reichliche
Eşmedemes geben, die wir dem Chan Krumyş
geben. Der Kaiser rief den Chan Krumyş zur
Vereinigung auf. Als die .. Goldmünzen bekam,
gab mein Vater Eşmedeme und gab er
Grenzbefestigungen...

.....
dem Tuta Naiman gab .. Goldmünzen... Chan
Krumyş, mein Vater..., die Übereinkommen
verletzten...

II. Kolonne

Schenkte Chan Krumyş..Goldmünzen

.....

mein Vater hat mich zum Kanar
eingesetzt

dem ... ren, damals eşmedeme
Chan Omurtag

Krumyş

III. Kolonne

Melemir
wurde erzogen
Svnik be-

endete sein Leben und der von
Gott eingesetzte Chan Omurtag
bewehrte ihn schön.

Von Gott eingesetzt,
Gottgleicher Chan Melemir.....